УДК 82-16:94:341.485(477)"19"
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.2.1/36

Куньч З. Й.
Національний університет «Львівська політехніка»

ХУДОЖНЬО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ ГОЛОДОМОРУ В ОПОВІДАННІ МИХАЙЛА СИТНИКА «МЕСНИК»[1]

Статтю присвячено темі, яка набуває особливої актуальности в сучасних умовах протистояння агресивній московсько-шовіністичній навалі на Україну та загалом на європейські демократичні цінності, – висвітленню теми Голодомору 1932–1933 років у творчості українського письменника Михайла Ситника. Мета роботи – дослідити художньо-стилістичні особливості висвітлення теми Голодомору на матеріалі оповідання М. Ситника «Месник» із застосуванням історико-біографічного, герменевтичного методів, а також текстового аналізу. Для досягнення цієї мети реалізовано такі завдання: охарактеризовано творчу спадщину М. Ситника, присвячену проблематиці Голодомору 1932–1933 рр.; проаналізовано художньо-біографічний дискурс, пов'язаний з цією тематикою; розкрито художньо-стилістичні особливості висвітлення теми Голодомору в оповіданні «Месник». Виявлено, що визначальною рисою творчої манери Михайла Ситника є детальне й точне відтворення реалій часу, в якому він живе, відтак змалювання жахіть періоду Голодомору характеризується реалістичністю, навіть натуралістичністю. З метою художнього увиразнення творчої ідеї автор виводить і мистецьки осмислює низку опозиційних концептів, як-от: художніх образів чесних, порядних, дотепних селян і жорстоких, тупих, брехливих зайд-«гепеушників»; образних картин квітучого українського села і побитих бідою, спорожнілих, «заростих лободою» дворів 1933 року; спокою та гармонії вільного життя діда з онуком і приреченості існування замучених голодом селян; лінії поведінки двох художніх образів – головного героя твору діда і більшовицького прислужника Тимка; Правди, яка, протистаючи Неправді, «душу виверне на світ». Сила духу українського народу виливається в слово – величну зброю в руках пригноблених, зморених голодом людей. Автор змальовує, з одного боку, розгубленість і безпорадність большевицької влади, яка спромоглася хіба що підступно оголосити «врагом народа» свого ж посіпаку, а з другого, опір селян, які мають мужність відверто сміятися в очі своїм катам і виявляють згуртованість у боротьбі за виживання. Завдяки детальному змалюванню образу головного героя автор втілює власне уявлення про народного месника – простого чоловіка, мужнього, благородного, шляхетного, щирого, дотепного й цілеспрямованого.

Ключові слова: *Голодомор 1932–1933 рр., Михайло Ситник, оповідання «Месник», опозиційний концепт, натуралізм, художня виразність.*

Постановка проблеми. Висвітлення теми Голодомору 1932–1933 років у творчості українських письменників набуває особливої актуальности в сучасних умовах протистояння агресивній московсько-шовіністичній навалі на Україну та загалом на європейські демократичні цінності, позаяк дає змогу осмислити згубні наслідки панування тоталітарного московського режиму на українських землях, а також продемонструвати непереборне прагнення українців до свободи й боротьби з підступним і жорстоким ворогом. Художню реалізацію тематики Голодомору досліджено в українському літературознавстві на матеріалі творчости українських письменників-емігрантів Василя Барки, Уласа Самчука, Тодося Осьмачки, Юрія Клена, Яра Славутича, Олекси Веретенченка, Ігоря Качуровського, Василя Чапленка та інших. Ця тема особливо яскраво виявляє себе у творчій спадщині очевидця цих трагічних подій і полум'яного українського патріота Михайла Ситника (1920–1959) – видатного поета-лірика, публіциста, журналіста, редактора українських часописів воєнного періоду, який послідовно впродовж своєї короткої творчої біографії вдавався до осмислення й художнього відображення періоду Голодомору 1932–1933 років та його наслідків.

[1] Цю наукову публікацію виконано в межах роботи над ґрантом на дослідження від Консорціуму досліджень Голодомору Канадського інституту українських студій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення творчої біографії Михайла Ситника та ознайомлення українського читача з його літературним доробком розпочалося в Україні щойно в 1990-х роках, коли з'явилися перші публікації його творів із розлогими літературознавчими коментарями Миколи Неврлого та Григорія Булаха [7], у науковому дискурсі стали доступними праці про М. Ситника авторства Ігоря Качуровського [3], Леоніда Полтави [4], Григорія Костюка [5] та інших дослідників, які заповнювали маловідомі сторінки історії української літератури XX століття, аналізуючи життєпис і творчу спадщину М. Ситника – емігранта-вигнанця, який усе своє життя і творчість присвятив рідній Вітчизні та українському народові. На сьогодні значну частину віднайдених у різних збірках і на сторінках періодики творів Михайла Ситника опубліковано в окремих виданнях, над упорядкуванням і науковим осмисленням яких працювали Тарас Салига та Ігор Василишин [8, 9]. Дослідженню творчої спадщини Михайла Ситника в сучасному українському літературознавстві присвячено низку наукових публікацій, серед яких найґрунтовніша – це монографічна праця Ігоря Василишина «Михайло Ситник. Поезія і доля (художньо-біографічний дискурс)» [1]. Проте висвітлення тематики Голодомору у творчості М. Ситника досі не було в центрі наукового аналізу, що й зумовило актуальність пропонованої теми.

Постановка завдання. Мета роботи – дослідити художньо-стилістичні особливості висвітлення теми Голодомору на матеріалі оповідання Михайла Ситника «Месник». Для досягнення цієї мети плануємо реалізувати такі завдання: 1) висвітлити творчу спадщину М. Ситника, присвячену проблематиці Голодомору 1932–1933 рр.; 2) виокремити та проаналізувати художньо-біографічний дискурс, пов'язаний з цією тематикою; 3) розкрити художньо-стилістичні особливості висвітлення теми Голодомору в оповіданні «Месник». Для досягнення мети дослідження залучено історико-біографічний, герменевтичний методи, а також текстовий аналіз.

Виклад основного матеріалу. Про Голодомор в Україні Михайло Ситник починає писати зовсім юним, шістнадцятирічним, у 1936–1938 роках, гостро відчуваючи біль і страждання свого народу і безмежно вірячи в силу його духу, нездоланність і звитягу. Про це згадує друг письменника студентських років Петро Карпенко-Криниця (справжнє ім'я Петро Дмитрович Горбань (1917–2003)) – український поет, журналіст, редактор: «‹…› вечорами читав мені вірші про жахливий 1933 рік… І коли він говорив: «*Іще мої покривджені брати підіймуться за вільну Україну*», – хотілося вимовить: «Тихше, можуть почути, і тоді все…»» [1, с. 44]. Та й сам Ситник про свої переживання в час більшовицького панування на українських землях наголошує у вірші «Слово бувшого комсомольця» (1943 р.):

Однаково страждала Україна,
Однаково страждав із нею я [8, с. 210].

Свої перші вірші про страшні події Голодомору він читає лише найближчим друзям і публікує вперше 1941 року в часописі «Література і мистецтво» (Ч. 2 від 29 жовтня 1941 р.) у циклі «Тридцять третій». Згодом з'являються й інші твори на цю тему – поема «Вигнанець» (1946), віршована повість «Залізничний сторож» (1947), статті, оповідання. М. Неврлий зазначає, що письменник написав цілу збірку з тридцяти трьох оповідань про Голод, яку він так і назвав «33-й» і яка, на жаль, «пропала у вирі війни» [6, с. 313].

Наголосимо на одній з визначальних рис творчої манери Михайла Ситника – письменник детально й точно відтворює реалії часу, в якому живе. Це слушно відзначає дослідник його творчости І. Василишин: «простежити Ситникову біографію можна за його творами, бо в поета, який не тільки жив мистецтвом слова й сам повністю в цьому мистецтві розчинявся, – життям була поезія, а поезією було саме життя» [2, с. 412].

Тема Голодомору 1932–1933 рр. стає центральною у взятому до аналізу творі – оповіданні «з елементами автобіографізму» [1, с. 54] «Месник» (1948), написаному в повоєнний період у німецькому місті Гаденав. Його було надруковано в часописі «Пороги», Буенос-Айрес (вересень–жовтень 1952, ч. 36–37, с. 14–19; листопад–грудень 1952, ч. 38–39, с. 4–10), а згодом у збірці «Катам наперекір: поезії, проза, спогади» [7].

Аналізуючи художньо-стилістичні особливості взятого для дослідження твору, звернімо насамперед увагу на один із типових у творчості Ситника засобів художнього увиразнення, мистецьки застосований у цьому творі – це зіставлення, а радше протиставлення. В оповіданні «Месник» спостерігаємо опозиційність у різних художніх втіленнях: чи то художніх образів (чесних, порядних, дотепних селян і жорстоких, тупих, брехливих зайд-«гепеушників»), чи то образних картин квітучого українського села, якого ще не торкнулася чорна рука большевиків («Наша хата, вкрита черепицею, аж тонула в розлогих черешнях і кучерявих яблунях, що весною обсипали подвір'я пахучим

біло-рожевим снігом, а внизу сріблили черепицю зірчатим інеєм. Праворуч хати під столітньою липою стояла стара, як світ, клуня з чорногузячим гніздом на кроквах. За тою клунею була пасіка» [7, с. 365]) і побитого бідою, порожнього, «зарослого лободою» двору «з порубаними на паливо деревами», із «забитими диктом вікнами й розібраним (теж на паливо) ґанком» [7, с. 367], чи то філософськи осмислених і образно викрешталених концептів Правди й Неправди, визначення яких автор вкладає в уста головного героя – діда: «Правда ж дорога штука, через те її так мало на світі», але «як уже де знайдеться та Правда, то біда тому, хто вкривається Неправдою. Вона тобі все покаже і душу виверне на світ» [7, с. 381].

Символічні образи, які автор виводить на сторінках оповідання, підсилюють опозиційність, антагонізм, якому підпорядковані всі художньостилістичні моделі оповідання: «Замість солов'їв і зозуль до нас навідались червоногруді снігурі й чорні, як смола, голодні ворони» [7, с. 376]. Метафоричний образ чорних воронів, які «навідались» з настанням 1933 року, відтворює українські фольклорні традиції, за якими ці птахи символізують лихо, біду: «Чорними воронами прилетіли нові дні, шукаючи людської крови. 1933 рік» [7, с. 376],

Ще один опозиційний концепт, який допомагає авторові реалізувати свій творчий задум, – спокій та гармонія вільного життя діда з онуком хай не у власній хаті, а в курені чи у викопаній далеко від села землянці («Спочатку ми з дідом жили в курені. Дід його поставив під гайком біля Бабиного яру. Вкрив сухими соняшниками і хмизом – і в нім було затишно» [7, с. 375]) та безпросвітність, приреченість існування в «колгоспному раю» замучених голодом селян. Відтак М. Ситник подає абсолютно реалістичні, документально-точні, натуралістичні описи буття українського села, прагнучи максимально деталізувати свої дитячі спогади, щоб показати читачеві всі жахіття страшного періоду Голодомору, який цілеспрямовано організував проти українців московсько-більшевицький режим, щоби придушити народний спротив. М. Ситник пише: «Люди їли висівки, лушпиння з картоплі, перетерту кору, різне коріння, знайдене під снігом. Запивали це все водою з сіллю, від чого ноги й руки товстіли, як тісто на дріжджах – пухли. Дехто їв собак і кішок, але своїх вистачило не надовго. А чужі, чиї господарі померли, порозбігалися та подичавіли. Тоді бралися за мишей. Але хіба тією мишею наїсися, коли вона така мала? А більше не вміймаєш» [7, с. 380]. Екзистенційність картини, що відтворює безвихідне становище українських селян, посилюють образи поросших лободою квітучих колись дворів. Подібний образ спустошеного села спостерігаємо й у вірші М. Ситника «Як сумно в нашому селі» (1936): хати, «немов халабуди»; «похилені, сумні» люди й незвичайна тиша – не чути галасу дітвори, завмерли птахи, ніхто не сприймає поодинокого солов'їного щебетання, немає дівочих пісень і не чути парубочих голосів у «літній чарівній красі» української місячної ночі – «усе завмерло на землі» [8, с. 178–179].

Безвихідність приреченого існування – це трагічна правда про «темну ніч» української історії, яку виписує в оповіданні «Месник» його автор: «Там люди пухли з голоду й умирали в холодних і напівзруйнованих на дрова пустках. Деяких ніхто й не хоронив, і вони валялись по домівках, набубнявілі й посинілі. Хто був проворніший і мав ще трохи сили, той їздив «зайцем» на дахах товарняків у Московщину по хліб» [7, с. 380]. Окремі епізоди аналізованого твору вражають неприкрашеним натуралізмом, як дитячі враження, які закарбувалися в пам'яті автора назавжди: «Конятина вважалась за ласощі. Спочатку тих безпритульних коней незлічно вешталося поміж облізлими хатками хутора. Вони обнюхували стріхи, жували позаторішню солому біля гнилих стіжків, вишукували на смітниках мерзле торішнє лушпиння з капусти чи іншої городини. Розгрібали копитом сніг, марно шукаючи паші. Багато їх валялося, дохлих, біля доріг й особливо в Бабиному яру. Зайде така коняка в яр і не має вже сили звідти вийти. Там і здихає. Біля них гризлися здичавілі собаки і хмарами вилось гайвороння. Собаки прогризали на боці або ж в животі велику дірку і, витягши звідти шмат мерзлого м'яса, лягали на снігу та їли донестями. Одного разу я набрів на таку коняку з великою діркою в животі. Коли підійшов ближче, помітив, що з тої дірки хитається якийсь цурпалок. Придивився, аж собачий хвіст. Я вдарив кийком по коняці, аж задзвеніла. Собака всередині жалібно заскавулів, затріпався. Але вилізти звідти так і не міг. Я чомусь злякався і не знав, кого мені більше шкода, – чи того коня, що вчора здох із голоду, чи собаки, що сьогодні або завтра здохне від занадтої прожерливости. Так і втік звідти з роздвоєним співчуттям» [7, с. 381].

Та всупереч усім бідам і випробуванням, які звалилися на долю головного героя твору, він, за задумом автора, демонструє надзвичайну силу духу, яка утверджує нескоренність українського народу і виливається в слово – величну зброю

в руках пригноблених, зморених голодом людей. Відважний і волелюбний дід складає дошкульні й правдиві куплети, які чіпляє на кінські хвости, щоби висміяти брехливість нової влади та її прислужників і засвідчити звитягу народного опору:

Їде Сталін на тарані,
Оселедець у кармані,
Цибулею поганяє,
П'ятилєтку виполняє [7, с. 378];
або
Трудодні, трудодні,
Трудоодиниці,
Батько ходить без штанів,
Мати без спідниці [7, с. 379];
або
На воротях серп і молот,
А у хаті смерть і голод.
Сидить баба на рядні
Та й рахує трудодні.
Ні корови, ні свині,
Тільки Сталін на стіні [7, с. 382].

Свій мотив боротися з лютим і підступним ворогом єдиним доступним йому способом дід пояснює дуже просто – правда має лунати, і її мають чути всі: «Хай несуть її, цю нашу контриволюцію, нещасні коники по світу. Щоб бісилися прокляті вороги наші, щоб повиколювала їм очі правда людська» [7, с. 379]. Зрештою спостерігаємо розгубленість і безпорадність большевицької влади, яка спромоглася хіба що підступно оголосити «врагом народа» свого ж посіпаку. І на противагу такій поведінці автор змальовує опір селян, які не бояться гордо заявити своїм катам: «І сміяться ніззя, і плакать ніззя, а що ж тоді можна, трясця вашій матері» [7, с. 384]; мають мужність відверто сміятися, зачитуючи дошкульні куплети.

Ідея боротьби проти ненависних кривдників пробуджує в душах селян вже призабуту відвагу й згуртованість, «вони почували свою перемогу, свою силу», і хуторяни об'єднуються, щоби справедливо поділити між собою заслужену здобич – стару коняку. Автор демонструє, як єдність і згуртованість допомагає людям у їхній боротьбі за виживання.

Ще одна важлива опозиційна модель, застосована для досягнення художньої переконливости, – це протиставлення фінальної лінії поведінки двох художніх образів: головного героя твору діда і більшовицького прислужника Тимка. Образ діда – народного месника, який «аж помолодів з радости від тієї таємничої перемоги», заприсягся, «ставши на коліна перед іконою Матері Божої, – аж до смерти не давати спокою «анцихристам» і душогубам» [7, с. 389], святково прибравшись у чисту сорочу і «праздничні» штани та причепурившись, вирушає здаватися, щоб «анцихристи» не мучили невинну людину, щоб «не брати гріха на душу». На противагу йому Тимко – зрадник, який піддався пануванню Неправди і покірно виконував накази зайд; а усвідомивши силу Правди, «на третій день повісився Тимко на бантині колгоспної конюшні» [7, с. 391].

Отож завдяки детальному змалюванню образу головного героя автор втілює власне уявлення про народного месника – простого чоловіка, мужнього, благородного, шляхетного, щирого, дотепного й цілеспрямованого.

А художня палітра оповідання М. Ситника «Месник» не лише становить помітне явище в українській літературі, а й сприяє тяглості історичної пам'яти українського народу.

Висновки. Михайло Ситник у своїй художній творчості вдавався до осмислення й художнього відображення періоду Голодомору 1932–1933 років, свідком якого він був. Ця тема стає центральною у взятому до аналізу творі – оповіданні «з елементами автобіографізму» «Месник» (1948). Визначальною рисою творчої манери Михайла Ситника є детальне й точне відтворення реалій часу, в якому він живе, відтак змалювання жахіть періоду Голодомору характеризується реалістичністю, навіть натуралістичністю.

З метою художнього увиразнення творчої ідеї автор виводить і мистецьки осмислює низку опозиційних концептів, як-от: художніх образів чесних, порядних, дотепних селян і жорстоких, тупих, брехливих зайд-«гепеушників»; образних картин квітучого українського села і побитих бідою, спорожнілих, «заросліх лободою» дворів 1933 року; спокою та гармонії вільного життя діда з онуком і приреченості існування замучених голодом селян; лінії поведінки двох художніх образів – головного героя твору діда і більшовицького прислужника Тимка; Правди, яка, протистаючи Неправді, «душу виверне на світ».

Сила духу українського народу виливається в слово – величну зброю в руках пригноблених, зморених голодом людей. Автор змальовує, з одного боку, розгубленість і безпорадність большевицької влади, яка спромоглася хіба що підступно оголосити «врагом народа» свого ж посіпаку, а з другого, опір селян, які мають мужність відверто сміятися в очі своїм катам і виявляють згуртованість у боротьбі за виживання. М. Ситник виводить перед читачами образ народного месника – мужнього, шляхетного, щирого, дотепного

діда, який силою слова веде боротьбу за утвердження Правди.

Художній доробок Михайла Ситника не лише залишив помітний слід в українській літературі, а й сприяє тяглості історичної пам'яти, його творчість, така актуальна в умовах нинішньої російсько-української війни, викликає палкий відгук у серцях читачів.

Список літератури:

1. Василишин І. Михайло Ситник. Поезія і доля (художньо-біографічний дискурс) : монографія / за ред. З. Й. Куньч. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2023. 312 с.
2. Василишин І. «Молитву найдостойнішу свою я починаю словом Україна» (штрихи до літературно-біографічного портрета Михайла Ситника). *Ситник М. ...Я в Україну повернусь… Відома й невідома лірика* / упоряд. Т. Салига, І. Василишин. Львів: Сполом, 2021. С. 346–412.
3. Качуровський І. Променисті сильвети : лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки. Мюнхен, 2002. 797 с.
4. Київ. Антологія : статті і поезії про українську столицю / упоряд. і автор анот. Л. Полтава. Нью-Йорк, 1984. 128 с.
5. Костюк Г. У світі ідей і образів. Вибране : критичні та історико-літературні роздуми, 1930–1980. Нью-Йорк: Сучасність, 1983. 537 с.
6. Неврлий М. З Україною в серці своєму. *Ситник М. ...Я в Україну повернусь... Відома й невідома лірика* / упоряд. Т. Салига, І. Василишин. Львів : Сполом, 2021. С. 309–319.
7. Ситник М. Катам наперекір : поезії, проза, спогади / упоряд. М. Неврлий, Г. Булах. Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 1998. 448 с.
8. Ситник М. ...Я в Україну повернусь... Відома й невідома лірика / упоряд. Т. Салига, І. Василишин. Львів : Сполом, 2021. 464 с.
9. Ситник Михайло. Над Україною палають обрії нові... Поеми / упоряд. Т. Салига, І. Василишин. Львів : Сполом, 2022. 240 с.

Kunch Z. Y. ARTISTIC AND STYLISTIC FEATURES OF EXPLANATION OF THE THEME OF THE HOLODOMOR IN MYKHAILO SYTNYK'S STORY "THE AVENGER"

The article is devoted to a topic that is becoming particularly relevant in the modern conditions of resistance to the aggressive Moscow-chauvinist attack on Ukraine and European democratic values in general – the coverage of the Holodomor of 1932–1933 in the works of the Ukrainian writer Mykhailo Sytnyk. The work aims to investigate the artistic and stylistic features of the coverage of the Holodomor theme based on M. Sytnyk's story "The Avenger," using historical-biographical, hermeneutic methods, and textual analysis. To reach the aim, we have implemented the following tasks: the creative heritage of M. Sytnyk, dedicated to the problems of the Holodomor of 1932–1933, was characterized; the artistic and biographical discourse related to this topic was analyzed; the artistic and stylistic features of the coverage of the Holodomor theme in the story "The Avenger" are revealed. We have learned that the defining feature of Mykhailo Sytnyk's creative style is a detailed and accurate reproduction of the realities of the time in which he lived, so the portrayal of the horrors of the Holodomor period is characterized by realism, even naturalism. For artistic expression of a creative idea, the author derives and artistically interprets several oppositional concepts, such as artistic images of honest, decent, witty peasants and cruel, stupid, lying "hepeushniks" (so-called unknown employees of special services); figurative pictures of a flourishing Ukrainian village and the distressed, empty, "overgrown with quinoa" yards of 1933; peace and harmony of the free life of grandfather and grandson and the doomed existence of peasants tormented by hunger; lines of the behavior of two artistic images – the main character of the work, the grandfather and the bolshevik servant Timko; Truth, which, opposing Falsehood, "turns the soul to the world." The strength of the spirit of the Ukrainian people is expressed in words – a majestic weapon in the hands of oppressed, starving people. The author depicts, on the one hand, the bewilderment and helplessness of the Bolshevism authorities, who only managed to insidiously declare their own employee as an "enemy of the country", and on the other hand, the resistance of the peasants, who dare to openly laugh in the eyes of their executioners and show solidarity in the struggle for survival. Thanks to the detailed depiction of the image of the main character, the author embodies his idea of the people's avenger – a simple man, courageous, noble, sincere, witty, and purposeful.

Key words: *Holodomor of 1932–1933, Mykhailo Sytnyk, the story "Avenger," oppositional concept, naturalism, artistic expressiveness.*